

Dış Ticaretimizde Türk Cumhuriyetlerinin Yeri ve Önemi

Yrd. Doç. Dr. Selahattin BEKMEZ

Muğla Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, MUĞLA

Arş. Gör. Aysun DANIŞMAN

Muğla Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, MUĞLA

Arş. Gör. Ürün ÖZGEN

Muğla Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, MUĞLA

ÖZET

Bağımsızlıklarından bugüne kadar geçen süre içerisinde, Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgede serbest ticaretin geliştirilmesi hususunda kayda değer adımlar atılmamış olması ve bu ülkelerin Türkiye'ye ihrac kapasitelerinin oldukça sınırlı olması, bu cumhuriyetlerle olan ticari ilişkilerimizin istenilen düzeye gelmesinde önemli kısıtlar oluşturmuştur. Ayrıca, bağımsızlıklarını takip eden dönemde Türkiye'nin bu ülkelere ihrac ettiği kalitesiz malların ikili ticaret ilişkilerimizin gelişmemesinde etkili olduğu da açık bir gerçektir. Zira söz konusu dönemde Batı pazarlarına ihrac imkânı bulunmayan bazı ürünler bu piyasaya sunulmuş ve sonucunda "Türk Malı" imajının zedelenmesine neden olmuştur. Çalışmamız, Türk Cumhuriyetleri ile olan ticari ilişkilerimizin gelişimi, Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatımızın ve ithalatımızın yüzde dağılımı, Türk Cumhuriyetlerinin genel ithalatları içinde Türkiye'nin yeri ve Türk Cumhuriyetlerine ihracatımız ile bu cumhuriyetlerden ithalatımızın mal gruplarına göre dağılımını zaman serisi olarak analiz etmiş ve gelecekteki ticari ilişkilerin daha kapsamlı bir düzeyde gelişmesi için bazı öngörülerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Türkiye, Dış Ticaret

The Place and Importance of Turkic Republics in Turkey's Foreign Trade

ABSTRACT

Not much improvement has been seen in Turkic Republics in old SSRC, after their independency. This is because these Republics have lack of export capacity in many sectors. In addition, defective and/or indecent goods that exported by Turkey to these countries during the early years of their independency negatively affected the volume of trade among them. This research gives a historical perspective of trade between Turkey and the Turkic Republics at first. Then, the distribution of Turkish exports and imports to these countries are analyzed in the context of time series approach. The last chapter of the study discusses the suggestions about how to improve partnership relations among the mentioned countries.

Key Words: Turkic Republics, Turkey, Trade

GİRİŞ

Rus Çarlığı'nın 1917 yılında yıkılmasından sonra Sovyet boyunduruğu altına giren Türk Cumhuriyetleri, Çarlık Rusyası'ndan gelen bir alışkanlıkla Sovyetler Birliği'nin hammadde ve tarımsal deposu fonksiyonunu görmüşler ve bu politikaların doğal bir sonucu olarak da, sanayileşme açısından bölgenin geri kalmış coğrafyasını oluşturmuşlardır. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.)'nin dağılmasının ardından, diğer cumhuriyetler

gibi, Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanarak dış dünya ile ekonomik bağlar kurma arayışına girmişlerdir.

Bu bağlamda makalemiz, öncelikle Türk Cumhuriyetleri'nde meydana gelen siyasi değişikliklere kısa olarak değinecektir. Daha sonra ise, Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin seyrini belirten ve ithalat/ihracat bazında ticari ilişkilerde meydana gelen gelişmelerin zaman serisi analizini içeren diskriptif bir çalışma yöntemi izlenecektir.

I. Türk Cumhuriyetleri ve Bağımsızlık Süreci

S.S.C.B döneminde Türk Cumhuriyetlerinin yerine baktığımızda, başta petrol ve doğalgaz olmak üzere çok büyük yeraltı kaynaklarına sahip olmalarına, geniş ve verimli tarım arazilerinin bulunmasına, işgücü problemi yaşamamalarına ve Doğudan Batıya ticari ulaşım yolları üzerinde yer almalarına rağmen sadece coğrafi birer birim olarak değerlendirilmişlerdir. Türk Cumhuriyetleri, birliğe işlenmemiş tarım ürünleri sağlayan, çıkarılan yeraltı zenginlikleri ve elde edilen hammaddeleri işleyecek tesisleri bulunmadığı için bu potansiyeli olduğu gibi Rusya'ya aktaran, varolan fakat rasyonel üretim gerçekleştiremeyen tesislerinde ise kendi insan kaynaklarını sadece vasıfsız işgücü olarak değerlendiren, yönetim ve üst düzey kadrolarında Rusların yer aldığı birlik üyesi cumhuriyetler olarak görülmekteydiler (Turan, 2002; <http://www.dtm.gov.tr>).

1980'li yıllarda sosyalist rejimde yaşanmaya başlanan tıkanıklıklar ile 1985 yılından itibaren ekonomik sistemde önlenemez bir gerileme yaşanmaya başlanmıştır. Bu gerileme dönemi, birliği oluşturan cumhuriyetlerde toplumsal bir uyanışın da başlangıcı olmuştur. Prestroika ve Glasnot politikaları ile birliği daha liberal ve gevşek bağlarla bir arada tutma çabaları da sonuç vermeyince S.S.C.B. önce fiilen ve ardından 1991 yılında da resmen dağılmıştır.

Ancak Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına oldukça hazırlıksız bir biçimde kavuşmuşlardır. S.S.C.B. döneminde izlenen politikalar çerçevesinde, sanayi tesisleri tüm Sovyetlerin ihtiyacını karşılayacak kapasitede kurulmuş ve tesisin ihtiyacı olan hammadde, aramalı ve işgücü diğer birlik üyelerinden temin edilmiştir. Böylelikle hem cumhuriyetlerin birbirine bağımlı olmaları sağlanmış, hem de birliğin dağılması durumunda hiçbir cumhuriyetin kendi kendine yeterli olmaması amaçlanmıştır. Rusya dışındaki cumhuriyetlerin kaynakları (özellikle petrol, doğalgaz ve kıymetli metaller) sınırsız bir şekilde kullanılmıştır. Birliğin dağılmasıyla beraber, bu büyük ölçekli ve hammadde kaynakları dikkate alınmadan kurulan sanayi tesislerinin çok büyük bir bölümü teknolojik eskimenin de etkisiyle atıl hale gelmiştir (Turan, 2002; <http://www.dtm.gov.tr>).

Çarıkcı (2002) de belirtildiği üzere, S.S.C.B. döneminde uygulanan ekonomi politikaları ile Türk Cumhuriyetlerinin sanayileşmeleri büyük ölçüde ihmal edilmiş ve bu ülkeler birer hammadde deposu olarak kullanılmıştır. Bu araştırmaya göre, Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T.)'ye üye ülkelerin ekonomik durumları ve potansiyelleri, 10 puan üzerinden şu şekilde değerlendirilmiştir. Sanayileşme derecesi olarak Rusya 8, Ukrayna 9 ve Beyaz Rusya 8 puan alırken, Kazakistan 5, Özbekistan ve Azerbaycan 3, Türkmenistan

ve Kırgızistan 1'er puan almışlardır. Sanayi malları üretiminde kendine yeterlilik derecesi de Rusya'da 8, Ukrayna'da 7 iken, Kazakistan'da 3, Azerbaycan'da 2, ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nde 1'er puandır.

Türk Cumhuriyetleri, böylesine hazırlıksız bir şekilde bağımsızlıklarına kavuşmuş iken, bağımsızlıklarını pekiştirmek ve geliştirmekte olan ülkeler arasında yer alabilmek için yeniden yapılanma çabalarına girmişler, piyasa ekonomisine geçiş için uluslararası finans kuruluşlarının yönlendirmesine kendilerini bırakmışlardır (Kontur,1997:793).

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından Türkiye, bu cumhuriyetleri ilk tanıyan ülke olmuştur. Türk Cumhuriyetleri ile ileri düzeyde ticari ilişkiler kurulması, hem geçmişten gelen kültürel bağlarımızın güçlendirilmesi hem de ekonomik bakımdan bakir alanlara sahip bu ülkelerin potansiyellerinden azami ölçüde yararlanılması amacıyla, Devlet politikası olarak benimsenmiştir.

Bu kapsamda, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında bağımsızlıklarını takiben yoğun dış ticaret ilişkileri başlamıştır. Ancak günümüzde ilişkiler, bu Cumhuriyetlerin bağımsızlığının ardından umulduğu düzeyde gerçekleşmemiştir.

Bu amaçla çalışmamız, Türk Cumhuriyetleri ile olan ticari ilişkilerimizin gelişimi, Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatımızın ve ithalatımızın yüzde dağılımı, Türk Cumhuriyetlerinin genel ithalatları içinde Türkiye'nin yeri ve Türk Cumhuriyetlerine ihracatımız ile bu cumhuriyetlerden ithalatımızın mal gruplarına göre dağılımını analiz edecek ve gelecekteki ticari ilişkilerin daha kapsamlı bir düzeyde gelişmesi için bazı öngörülerde bulunacaktır.

II. Veriler ve Analiz Yöntemi

Çalışmamızda, Türk Cumhuriyetlerinden, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarından sonraki süreçte ülkemiz ile olan ticari ilişkilerinin seyrine dair gelişmeler analiz edilirken belli başlı ithalat ve ihracat verilerinden yararlanılmış bulunmaktayız. Bu veriler değişik kaynaklardan elde edilmiş olmakla birlikte, veri kaynakları arasındaki tutarlılık ve dolayısıyla verilerin güvenilirliği açısından bir problem yaşanmamıştır.

Analizimiz, ayrıntılı bir şekilde verilmiş olan ihracat/ithalat kalemlerini büyük ölçüde birleştirmiştir. Şöyle ki: tarım ürünlerini, gıda maddeleri ve tarımsal hammadeler alt başlıklarında; Madencilik, maden cevheri, mineral yakıtlar ve demir dışı metaller alt başlıklarında; Sanayi ürünlerini ise, demir ve çelik, kimyasallar, diğer yarı mamuller, makine ve ulaşım araçları, dokumacılık, hazır giyim ve diğer tüketim malları alt başlıklarında birleştirerek inceledik. Bahsedilenlerin dışında kalan mallar ise, diğer ürünler başlığında toplanmıştır.

İstatistiksel verilerin çoğu Dış Ticaret Müsteşarlığı (D.T.M.) verilerine dayamaktadır. Metin içinde kullanılan Tablo 2 ve Tablo 3'teki yüzdeler, D.T.M. verileri oranlanarak elde edilmiş olup, bu yüzdelerin hesaplanmasında ufak yuvarlamalar yapılmıştır. Tablo 5 ve Tablo 6'daki rakamlar, D.T.M. tablolarındaki bazı alt mal grupları birleştirilerek elde edilmişlerdir.

III. 1990'dan Günümüze Ticari İlişkilerimiz

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının ardından Türkiye, bu ülkelere bir süre için olası bir gelişme modeli gibi görüldü. Türkiye, devletçi bir sistemden demokrasi ve pazar ekonomisine başarıyla geçen, politik, ekonomik ve toplumsal olarak modernleşen bir devlettir. Türkiye, Müslüman bir ülke olması nedeniyle de bu ülkelere Slav devletlerinden daha yakındır. Ayrıca, laik bir ülke olarak da İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle karşılaştırınca, Türk Cumhuriyetleri için daha iyi bir modeldir. Bunun da ötesinde, Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile dil ve etnik açıdan bağlarının bulunması da Türkiye ile yakın bir işbirliğini teşvik etmekte idi. Türk Cumhuriyetleri, sıkı bir ilişkiye girerek ve böylece Türkiye'nin yaşadığı tecrübelerden faydalanarak pazar ekonomisine hızlı geçişi ve ekonomik büyümeyi sağlamak istemişlerdir (Gumpel,1994:15).

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bu ülkelerle her alanda yoğun ilişkiler içine girilmiştir. Ticari ve ekonomik alanda ikili ilişkilerde oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin temelini ve yasal çerçevesini oluşturan "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları", "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları" ve "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları" imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmaların temel hedefleri, adlarından da anlaşılacağı üzere, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin genel kurallarının belirlenmesi, yatırımcıların desteklenmesi ve teşvik edilmesi ve vergilendirme konusunda ortaya çıkabilecek tekrarlamaların ortadan kaldırılması olarak özetlenebilir.

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuştukları yıl olan 1991'i saymazsak, ilişkilerin istenilen ölçüde gelişmediği görülmektedir. Bunun nedenlerini ele almadan önce, mevcut gelişmelere değinmekte yarar vardır. Dış ticaret alanındaki ilişkilerimizin gelişimi aşağıda Tablo 1 ile özetlenmiştir.

Tablo 1: Yıllar itibarı ile Türk Cumhuriyetleriyle Ticari İlişkilerimiz(milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*
İhracat	186	450	430	545	747	908	835	573	572	557	291
İthalat	89	190	190	287	304	399	449	457	628	282	197
Denge	97	260	240	258	443	509	386	116	-56	275	94
Hacim	275	640	620	832	1.05	1.307	1.284	1.030	1.200	839	488

Kaynak : Dış Ticaret Müsteşarlığı,

* Ocak – Haziran ayları itibarıyla.

Tablo 1'de, söz konusu 5 ülkeye yönelik ihracat toplamımızın 1992 yılında 186 milyon dolar iken 1997 yılında 908 milyon dolara kadar çıktığı görülmektedir. Bu artışta, Türk Cumhuriyetlerine yönelik ihracat ve yatırım faaliyetlerinde ilk yıllarda verilen Eximbank kredileri etkili olmuştur. Ancak kredi desteğinin azalmasıyla birlikte bu olumlu süreç sona ermiştir. 1998 yılından sonra

Türk Cumhuriyetlerine olan toplam ihracatımızda büyük düşüş yaşanmıştır. 1998 yılında 832 milyon dolar olan ihracatımız, 1999'da 573 milyon dolara düşmüştür. 2000 yılında da düşüş devam etmiştir. Bu düşüşte, son yıllarda yaşana bölgesel krizlerin etkisi olmuştur. İlk kez 2000 yılında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden yaptığı ithalat bu ülkelere yaptığı ihracatın üzerine çıkmıştır. Bu durum daha ziyade Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticaret açısından kaynaklanmıştır. Türkiye, Kazakistan'dan önemli miktarlarda mineral madde ve adi metal ithal etmiştir. Ancak genel olarak Türk Cumhuriyetlerinden ithalatımız, bu ülkelere ihracatımıza oranla daha düşük seviyede seyretmektedir. 1992 yılında bu ülkelere toplam ithalatımız 89 milyon dolar iken bu rakam her yıl artış göstermiş ve 2000 yılında 628 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu rakam 2001 yılında 282 milyon dolara gerilemiştir. 2002 Ocak-Haziran dönemi ile 2001 yılının aynı dönemi kıyaslandığında yine bir artış gözlenmektedir.

Tablo 2: Türk Cumhuriyetlerine İhracatımızın Yüzde Dağılımı (%)

ÜLKE	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*
Azerbaycan	55,3	15,1	30,8	29,6	32,1	35,2	39,2	43,2	40,5	42,5	34,7
Kazakistan	10,4	15,1	30,6	27,7	22	23,2	25,7	16,8	20,5	21,4	23,4
Türkmenistan	3,9	18,6	19,6	10,3	8,8	12,9	1,5	18,6	21	14,7	23,4
Özbekistan	29,3	47,4	15	25,4	30,8	23,2	18,7	17,3	14,4	17,8	15,5
Kırgızistan	1	3,8	3,9	7	6,3	5,5	5	4	3,6	3,6	3
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

* Ocak-Haziran ayları itibarıyla.

Tablo 2 Türk Cumhuriyetlerine olan ihracatımızın ülkelere göre yüzde dağılımını göstermektedir. Buna göre, Azerbaycan'ın payı 1992'de %55,3 iken 1993'te çok şiddetli bir düşüş yaşanmış ve 1994'ten 1999'a kadar sürekli bir artış olmuştur. 2000 yılından itibaren düşüş tekrar başlamıştır ve 2001 yılında %40,4 olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'ın payı 1992'de %10,4'ten 2001'de %21,5'e yükselmiştir. Türkmenistan'ın payına baktığımızda, 1992'de 3,9 iken 2001'de %18,9'dır. Özbekistan'ın payı %29,3'ten %16,2'ye gerilemiştir. Kırgızistan'ın payı ise %1'den ancak %3'e çıkabilmiştir.

Azerbaycan 1997 yılında Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 15. sırada iken, 2002 Aralık ayı verilerine göre 35. sıraya gerilemiş durumdadır. Diğer Türk Cumhuriyetleri ise ihracat yaptığımız ilk 40 ülke arasında bulunmamaktadır. Tablo 3, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nden ithalatının ülkelere göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 3:Türk Cumhuriyetlerinden İthalatımızın Yüzde Dağılımı (%)

ÜLKE	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002*
Azerbaycan	39,3	17,9	4,7	7,6	12,9	14,6	11,2	9,6	15,2	25,6	17,2
Kazakistan	11,8	23	17	30,2	33,1	41,4	56,5	64,7	55,2	35,8	38,6
Türkmenistan	23,7	40,5	34,6	38,9	33	18,4	9,4	14,7	15,6	25,7	23,9
Özbekistan	23,6	16,8	41,5	21,4	19,1	23,7	21,4	10,4	13,7	11,5	16,2
Kırgızistan	1,6	1,8	2,3	1,9	1,9	1,9	1,5	0,6	0,4	1,4	4,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

* Ocak-Haziran ayları itibarıyla

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden ithalatının ülkelere göre dağılımına bakacak olursak; 1992'de Türk Cumhuriyetleri içinden en çok ithalat yaptığımız ülke %39,3 ile Azerbaycan iken; 2001 yılının itibarıyla en çok ithalat yaptığımız ülke %31,8 ile Kazakistan olmuştur. Sahip olduğu ekonomik kaynaklar bakımından Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içinde ayrı bir konumda bulunmaktadır. 1992 yılından itibaren gelişimi ile dünya ülkeleri arasındaki itibarını yükseltmiş, yine bu dönemde yapılan bazı ekonomik reformlar ile başta petrol olmak üzere pek çok sektöre ilişkin dış yatırımların ülkeye yönelmesi sağlanmıştır (www.dtm.gov.tr). Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 1992 yılında %11,8 seviyesinde iken bu oran 2000 yılında %55,2 olarak gerçekleşmiş ve 2001 yılında ise %31,8 olmuştur.

Mevcut durumda Türk Cumhuriyetlerinin genel ithalatları içinde Türkiye'nin yeri önemli bir boyutta bulunmamaktadır. Fakat ülke bazında bir değerlendirme yaptığımızda durum daha farklı görünmektedir.

1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Türk Cumhuriyetleri, dış ticaretlerinin büyük bir bölümünü B.D.T. ile gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu ülkelerin gerek ithalat gerek ihracatları içindeki B.D.T. ülkelerinin payı sürekli bir şekilde azalmaktadır. 1995–2001 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerinin ihracatları içinde B.D.T. ülkelerinin payı yarı yarıya düşüş göstermiştir. İhracatlarındaki düşüşe paralel olarak ithalatları içinde de B.D.T. ülkelerinin payı hızla düşmüştür (Togan, <http://www.dtm.gov.tr>). Buna karşılık Türkiye ile olan ihracat ve ithalat rakamlarında artış gözlenmektedir. Fakat bu artış, 1999 yılından itibaren yerini düşüşe bırakmıştır. Bu noktada, özellikle vurgulanması gereken bir husus vardır. Türk Cumhuriyetlerinin B.D.T. içi ticaretlerinin büyük bir bölümü, döviz sıkıntısı nedeniyle başvurulmuş takas işlemlerinden kaynaklanmaktadır. Türk Cumhuriyetleri, doğalgaz ihracatları karşılığında mal ithal etmektedirler. Örneğin, Türkmenistan Ukrayna'ya ihraç ettiği doğalgaz bedelinin %40'ını mal ithalatı ile tahsil etmektedir. Özbekistan ise Kırgızistan'a satılan doğalgazın tamamına karşılık bu ülkeden buğday almaktadır (Turan, <http://www.dtm.gov.tr>).

Tablo 4, 1995–2000 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerinin genel ithalatları içinde Türkiye'nin payını göstermektedir.

Tablo 4: Türk Cumhuriyetlerinin Genel İthalatları İçinde Türkiye'nin Yeri (milyon dolar)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Genel İthalat	11.468	13.989	13.388	12.359	10.462	10.760
Türkiye'den İthalat	545	746	908	832	573	568
Oran (%)	4,8	5,3	6,8	6,7	5,5	5,3

Kaynak : Fatih Turan, a.g.m.

Türk Cumhuriyetleri ile olan ticari ilişkilerimiz mal grupları bazında incelendiğinde, bu ülkelere ihracatımızın genel olarak gıda sanayi ürünleri, dokumacılık, kimya ve makine sanayi, sektörlerine dayandığı, ithalatımızda ise sanayi bitkileri (pamuk), demir-çelik, demir dışı metaller, ham deri ve postların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Değişik kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, 1996–2002 yılları arasında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine gerçekleştirdiği ihracatın mal kompozisyonu sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

— 1996 yılında Azerbaycan'a yapılan ihracatta en önemli paya sahip olan mal grupları, gıda maddeleri ile makineler ve ulaşım araçlarıdır. Bu iki mal grubunun söz konusu ülkeye yapılan toplam ihracat içindeki payı %61 civarındadır. 2001 yılına kadar olan süreç içerisinde Azerbaycan'a olan ihracatımızda gıda maddeleri ile makineler ve ulaşım araçları ağırlıklı yerini korumuştur. 2001 yılında bu iki mal grubunun Azerbaycan'a olan toplam ihracatımız içindeki payı %49'a gerilemiştir. Zaten 1998 sonrasında Azerbaycan'a olan ihracatımız genel olarak gerilemeye başlamıştır. 2002 yılı Ocak-Haziran dönemi ile 2001 yılının aynı dönemine bakıldığında bu gerilemenin 2002 yılı içinde de devam ettiğini söylemek mümkündür.

— 1996 yılında Türkmenistan'a olan ihracatımızda en önemli paya sahip olan mal grupları makine ve ulaşım araçları ile diğer yarı mamul mallarıdır. Yarı mamul mallar içinde de özellikle metal eşya ihracatının önemli paya sahip olduğu söylenebilir. 2001 yılına gelindiğinde ihraç ettiğimiz mallarda bu iki mal grubu yine önemli bir paya sahiptir. Üstelik 1996'da bu 2 mal grubunun Türkmenistan'a yapılan toplam ihracattaki payı %42 civarında iken 2001 yılında bu oran %55'e çıkmıştır. 2001 yılında Türkmenistan'a olan genel ihracatımızda bir düşme vardır. Fakat 2001 yılı Ocak-Haziran dönemi ile 2002 yılının aynı dönemi ele alındığında hemen hemen iki kat artış gözlenmektedir.

— 1996 yılında Kazakistan'a yapılan ihracatımız içerisinde en önemli paya sahip olan mal grupları gıda maddeleri ile makineler ve ulaşım araçları idi. 2001 yılına gelindiğinde Kazakistan'a ihracatımızda gıda maddeleri payının 1/3 oranında azaldığını görüyoruz. 2001 yılında Kazakistan'a yaptığımız genel ihracat içinde en önemli paya sahip olan mal grupları, makineler ve ulaşım araçları ile diğer yarı mamul mallardan (ağırlıklı olarak metal eşya ile karton ve kâğıttan) oluşmaktadır. Tablodaki rakamlarda göze çarpan bir başka hususta, Kazakistan'a olan demir dışı metal ihracatımızın 1996–2000 döneminde 5 katlık bir artış göstermiş olmasıdır. 2001 yılında bu rakam biraz düşmekle beraber bu çok da önemli bir düşüş değildir. Zira 2001 ve 2002 yıllarının Ocak-Haziran dönemleri

karşılaştırıldığında yine bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Kazakistan'a olan ihracatımızda genel olarak en fazla düşüş dokumacılık, hazır giyim ürünlerinde yaşanmıştır.

— 1996 yılında Kırgızistan'a olan toplam ihracatımız içinde en önemli paya sahip olan mal grupları makineler ve ulaşım araçları ile dokumacılık ürünleri idi. Bu iki mal grubunun Kırgızistan'a olan toplam ihracatımız içindeki payı %60'lar civarında idi. Ancak 2001 yılına kadar geçen süre içerisinde Kırgızistan'a olan toplam ihracatımız son derece hızlı bir şekilde düşmüştür. 1996'da Kırgızistan'a olan toplam ihracatımız 47,1 milyon dolar iken 2001 yılına gelindiğinde bu rakam 17,3 milyon dolar seviyesine gerilemiştir.

— 1996 yılında Özbekistan'a yaptığımız toplam ihracat içerisinde en önemli paya sahip olan mal grupları; gıda maddeleri, kimyasallar ile makineler ve ulaşım araçları idi. Bu üç mal grubunun Özbekistan'a olan toplam ihracatımız içindeki payı %66,5 idi. 1996–2001 döneminde Özbekistan'a olan toplam ihracatımızda hızlı bir düşüş gerçekleşmiştir. 2001 yılına gelindiğinde Özbekistan'a olan toplam ihracatımız içinde önemli paya sahip olan mal grupları kompozisyonu da değişmiştir. Özellikle gıda maddelerinin payı %40'tan %5,5 seviyesine gerilemiştir. 2001 yılında söz konusu ülkeye olan toplam ihracatımız içinde en önemli paya sahip olan mal grupları, tablodan da görüleceği gibi, makineler ve ulaşım araçları ile dokumacılık ürünleri olmuştur.

Değişik kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, 1996–2002 yılları arasında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden gerçekleştirdiği ithalatın mal kompozisyonu sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

— 1996 yılında Azerbaycan'dan yaptığımız toplam ithalat içinde tarımsal hammaddeler ile kimyasallar en önemli paya sahip olan mal gruplarıdır. 2001 yılına kadar geçen süre içerisinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatı iki kat artmıştır. En çok ithal edilen mal grupları kompozisyonunda da değişiklikler olmuştur. 2001 yılında Azerbaycan'dan toplam ithalatımız içinde mineral yakıtlar ve yağlar en önemli paya sahiptir. Azerbaycan'dan mineral yakıt ve yağ ithalatı referans dönemlerinde 10 kat artmıştır. 1996'da yağlar en çok ithal ettiğimiz mallar arasında yer alırken 2001 yılına geldiğimizde çok düşük rakamlara inmiştir. Azerbaycan'dan yaptığımız toplam ithalat 2000 yılı sonrasında düşüşe geçmiştir ve 2001 yılı Ocak-Haziran dönemi ile 2002 yılının aynı dönemi ele alındığında bu düşüşün devam ettiği söylenebilmektedir.

— 1996 yılında Türkmenistan'dan yaptığımız toplam ithalat içinde önemli paya sahip olan mal grubu tarımsal hammaddeler idi. Tarımsal hammaddelerin Türkmenistan'dan yaptığımız toplam ithalat içindeki payı %90 civarında idi. Tarımsal hammaddelerin içinde de en önemli pay, dokumaya elverişli lifler ve döküntülerine aitti. 2001 yılına gelindiğinde tarımsal hammaddelerin Türkmenistan'dan yaptığımız toplam ihracatımız içindeki payı, oran olarak pek değişmese de miktar olarak hayli fazla bir düşüş yaşanmıştır. Yine 2001 yılına gelindiğinde ithalatı en çok artış gösteren mal grubu dokumacılık ürünleri olmuştur. Türkmenistan'dan dokumacılık ürünleri ithalatımız 1996–2001 döneminde yaklaşık 3 kat artış göstermiştir. 1996–1998

döneminde Türkmenistan'dan hiç mineral yakıt ve yağ ithalatı yapılmamışken 1998 sonrasında bu mal grubunun da ithalatına başlandığı tablodan izlenmektedir.

— 1996 yılında Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatına bakıldığında, toplam ithalatının %62'sini demir dışı metallerin %23'ünü de tarımsal hammaddelerin oluşturduğu görülmektedir. 1996–2000 döneminde Kazakistan'dan ithalatımız hızlı bir şekilde artmıştır. 2000 yılında ithalatımızda yine demir dışı metaller önemli bir paya sahip iken, tarımsal hammaddelerin ithalinde çok büyük bir düşüş yaşanmıştır. 2000 yılında Kazakistan'dan ithalatımızda önemli bir paya sahip olan bir diğer mal grubu Mineral yakıtlar ve yağlardır. Bu mal grubunun 2000 yılında Kazakistan'dan yaptığımız toplam ithalat içindeki payı %48 dolayında gerçekleşmiştir. 2001 yılında Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatında çok büyük bir düşüş yaşanmıştır. 2001 yılı Ocak-Haziran dönemi ile 2002 yılının aynı dönemini karşılaştırdığımızda ise bir miktar artış olduğu gözlenmektedir. Ancak 2002 yılında bir artış olsa bile bunun pek önemli bir miktarda olmayacağını söyleyebiliriz.

— Kırgızistan-Türkiye dış ticaretinin, diğer Türk Cumhuriyetleri ile kıyaslandığında, oldukça düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir. 1996 yılında Kırgızistan'dan toplam ithalatımız içinde en önemli pay %85,6 ile tarımsal hammaddelere aitti. Bu tarımsal hammaddelerden en büyük paya sahip 2 tanesi; deri, kösele ve ham postlar ile dokumaya elverişli lifler ve döküntüleridir. 2001 yılına gelindiğinde ise Kırgızistan'dan toplam ithalatımız içinde tarımsal hammaddelerin yine önemli yere sahip olduğunu gözlüyoruz. Bununla birlikte, Kırgızistan'dan gıda malı ithalatımız %2,5'lerden %41'e çıktığı gözlenmektedir. 2001 Ocak-Haziran dönemi ile 2002 yılının aynı dönemleri karşılaştırıldığında, 2002 yılında 2001'e göre 2 kattan daha fazla gıda maddesi ithal ettiğimizi söyleyebiliriz.

— Özbekistan'dan olan ithalatımız 2000 yılına kadar düşüş göstermiştir. 2001 yılında hafif bir artış görülmektedir. 2002 yılı Ocak-Haziran dönemi verileri 2001 yılının aynı dönemi ile karşılaştırıldığında bu hafif artışın 2002 yılı içinde devam ettiğini söylemek mümkündür. 1996 yılında Özbekistan'dan ithalatımızın %40,5'ini gıda maddeleri oluşturuyordu. 2001'e kadar geçen süre içerisinde Özbekistan toplam ithalatımız içerisinde gıda maddelerinin payı sürekli ve süratli bir şekilde düşüş göstermiştir. 2001 yılına gelindiğinde toplam ithalat içerisinde gıda maddeleri ithalatının payı %5,5 oranında gerçekleşmiştir. 2001 yılında Özbekistan'dan en çok ithal edilen mal grupları, makineler ve ulaşım araçları ile dokumacılık ürünleri olmuştur.

Şu ana kadar verilen bilgiler ve tablolar incelendiğinde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde istenilen ölçüde bir gelişme gösterilemediği net bir şekilde görülmektedir. 1991 yılı sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla aniden ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ile diğer bağımsız devletlerin karşısına Türkiye'nin hazırlıklı çıkabildiğini söylemek mümkün değildir (Yülek, 1997:755). Özellikle 1998 sonrasında yaşanan Asya krizlerinin de etkisiyle ticari ilişkilerimizde bir gerileme süreci başlamıştır. İkili

ticaretlerimizdeki böyle bir gerileme sürecinin Türkiye kaynaklı nedenlerini şu şekilde özetlememiz mümkündür (DPT, 2000:88–89).

— Daha öncede değinildiği gibi 1992 yılına oranla 1993 yılında Türk Cumhuriyetlerine ihracatımızda bir patlama yaşanmış ve ihracat toplamı 186 milyon dolardan 450 milyon dolara yükselmiştir. Bu ihracat artışı büyük ölçüde Eximbank ihracat kredilerinin kullanımından kaynaklanmıştır. Fakat kredilerin azalmasıyla birlikte ihracatımızdaki artış eğilimi devam etmekle birlikte, bu artış istenilen düzeye ulaşamamıştır.

— Türk Cumhuriyetlerine ihracatımızın istenen ölçüde artış gösterememesinde, ilk dönemlerde bu ülkelere ihraç edilen kalitesiz mallarında etkisi olmuştur. Zira bağımsızlığı takip eden dönemde Batı pazarlarına ihraç imkanı bulunmayan bazı ürünler bu piyasaya sunulmuş ve sonucunda “Türk Malı” imajının zedelenmesine neden olmuştur.

İkili ticaret ilişkilerimizde Türk Cumhuriyetlerinden kaynaklanan sıkıntıları ise aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

— Türk Cumhuriyetlerinde düşük standartlı üretim yapılabildiğinden, bu ülkelerin Türkiye’ye ihraç potansiyelleri oldukça kısıtlıdır ve daha çok pamuk ve hammadde gibi malları kapsamaktadır.

— Türk Cumhuriyetlerinde ciddi anlamda finansman sıkıntısı yaşandığı için ithalat sürekli baskı altında tutulmakta ve sınaî üretim için gerekli olan ana malların ithaline öncelik verilmektedir.

— Türk Cumhuriyetlerine yönelik ihracatımız, transit geçiş yapılan ülkelerdeki (İran ve Gürcistan) uygulamalardan olumsuz etkilenmektedir.

— Bu ülkelerdeki bankacılık sistemi çok yetersiz olduğundan ticari işlemler nakit bazda yürütülmekte ve bu durum çeşitli sıkıntılara neden olmaktadır.

— Türk Cumhuriyetlerindeki kısıtlayıcı kambiyo düzenlemeleri, dövizlerin yurtdışına transferini güçleştirmektedir. Bu durum, Türk Cumhuriyetlerine karşı olan ilgiyi frenleyici bir rol oynamaktadır.

— Ulaşım probleminin henüz çözülmemiş olmasından dolayı nakliye süreci uzamakta ve maliyetler artmaktadır.

— Ticari anlaşmazlıkların çözümünde düzenli ve tarafsız tahkim mekanizmasının bulunmaması da ticaret riskini arttırmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesi çabaları, bazı dış etkenler nedeniyle de sonuç verememektedir. Bu sorunlardan en önemlileri şunlardır:(Yusuf, 1997:785).

— Rusya Federasyonu bu bölgede egemenliğini değişik biçimde de olsa sürdürme çabasıdadır. Çok yönlü ilişkiler hız kazandığında Rusya hemen devreye girerek, Türkiye’nin etkinliğini kırmaya çalışmakta ve çoğu zaman başarılı olmaktadır.

— Türkiye-İran çekişmesinde, bölge ülkeleri ile Türkiye’nin kapsamlı ilişki kurmasında zorlukların çıkmasına yol açmaktadır. Her iki ülke, bir diğerinin etkisini engellemeye uğraşmaktadır.

SONUÇ

Ülkeler arasında ortak sınırların varlığı, kültür ve dil birliği gibi etkenler uluslar arası ticaretin doğal belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ticaretindeki yoğunlaşmalara baktığımızda; Amerika kıtasının kıta içi ticareti %50, Avrupa, Afrika, Ortadoğu ve B.D.T. ülkeleri toplam ihracatında bölge içi ticaretin payı %75, Asya bölgesi içerisindeki ticaret hacmi ise %50 olarak gerçekleşmektedir.

Bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgede de bölgesel bütünleşme hareketleri (B.D.T., Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam Ülkeleri Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi) görülmektedir. Ancak Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarından bugüne kadar geçen süre içerisinde, bu tür bölgesel ekonomik bütünleşme hareketleri ile bölgede ticaretin serbestleşmesine yönelik somut adımlar atılamamıştır. Dolayısıyla, bölgede dış ticaret hareketlerini kolaylaştıracak mekanizmaların kurulamaması, Türk Cumhuriyetleri ile olan ticaretimizin gelişmemesinde en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin uzun yıllar boyunca Rusya'ya bağımlı olarak yaşamaları, günümüzde Rusya Federasyonu'nu bölgedeki etkisini sürdürme çabası içine sokmuştur. Diğer taraftan; Azerbaycan ve Kırgızistan ile sınır komşusu olan, Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan İran'ın da bölgede hâkimiyet kurma çabaları vardır. Bu nedenle Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine yönelik ekonomik politikalarını belirleme sürecinde bu iki ülkeyi göz önüne almalıdır.

Ülkemiz açısından her alanda büyük önem taşıyan Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerimizin geliştirilmesi amacıyla kalıcı ve tutarlı bir ekonomi politikası geliştirilmesi gerekli ve zorunlu hale gelmiştir. Aksi halde Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin önüne çıkan bu tarihi fırsat, bölgeye hâkim olmak isteyen diğer devletler tarafından ortadan kaldırılabilecektir.

KAYNAKÇA

- ÇARIKÇI, Emin (2002), "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Kazakistan Örneği", DT Dergisi, Ocak Özel Sayısı
- DPT (2000), "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, ss.88-89
- GUMPEL, Werner (1994), "Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Ekonomik ve Politik Gelişme", Avrasya Etüdüleri, Cilt 1, Sayı 2, s. 15
- KONTUR, Ali (1997), "Türk Dünyası ile Ticari ve Ekonomik ilişkiler", Yeni Türkiye, sayı 15, s. 793
- TOGAN, Sübidey (2002), "Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İktisadi Gelişmeler", DT Dergisi, Ocak Özel Sayısı
- TURAN, Fatih (2002), "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme", DT Dergisi, Ocak Özel Sayısı
- YUSUF, Sait (1997), "Türkiye'nin Türk Dünyası'ndaki Ekonomik Girişimleri", Yeni Türkiye, Sayı:15, s. 785
- YÜLEK, İ. Ertan (1997) "Türki Cumhuriyetler ile İşbirliğinin Geliştirilmesi", Yeni Türkiye, Sayı:15

http://www.dtm.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/kazakistanhtm#3_ülkemiz%20ile%20EKONOMİK%20VE%20TİCARİ%20İLİŞKİLERİNİN%20DEĞERLENDİLMESİ

<http://www.dtm.gov.tr>

<http://www.tika.gov.tr>

<http://www.die.gov.tr>

<http://www.igeme.gov.tr>

<http://www.dpt.gov.tr>

<http://www.ito.org.tr>